

บทที่ 1

ความน่าเบื้องต้น

1.1 บททั่วไป

นับตั้งแต่มนุษย์รู้จักการศึกษาและเห็นคุณค่าของการศึกษา จนสามารถตั้งศาสตร์ต่าง ๆ ขึ้นมาเป็นเนื้อหาหรือเป็นวัตถุประสงค์ในการศึกษาได้นั้น เราจะพบว่าศาสตร์ที่มวลมนุษย์ได้สร้างขึ้นมาเพื่อศึกษานี้ ล้วนแต่เป็นศาสตร์ภายนอกเรื่องของคนทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นรัฐศาสตร์ ศิลปศาสตร์ คณิตศาสตร์ แม้จะเป็นการศึกษาเกี่ยวกับมนุษย์ที่เรียกว่า มานุษยศาสตร์ ก็มิได้ศึกษาภาวะความเป็นมนุษย์ แต่กลับศึกษาความเป็นมาของมนุษย์ ซึ่งเรียกว่าประวัติศาสตร์บ้าง ศึกษาวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นมารับใช้ตัวบ้าง เหตุที่เป็นเช่นนี้เป็นเพราะมนุษย์เรายังไม่รู้ตัวเองว่าเป็นอะไรและเป็นเพราะมนุษย์เรามองไม่เห็นว่าคุณค่าความเป็นมนุษย์ของเราควรจะศึกษาเพียงใด

แพทยศาสตร์เป็นศาสตร์แรกที่ค้นคว้าหาความรู้เรื่องภายในของคนที่ศึกษาเฉพาะเรื่องของกายวิภาคเท่านั้น ปรัชญาและศาสนาเทวนิยมศึกษาค้นคว้าหาจุดเริ่มต้นของมนุษย์ว่ามาจากไหน จิตมนุษย์คืออะไร โลกเป็นมาอย่างไร ดังนั้นปรัชญาและศาสนาเทวนิยมจึงอาจจะเป็นการศึกษาที่ขยับเข้ามาหาเรื่องภายในตัวของคนมากขึ้น ปรัชญาที่สนใจศึกษาปัญหาเรื่องโลก เรื่องคน และเรื่องวิญญาณจัดเป็นปรัชญาสาขาหนึ่งซึ่งมีชื่อว่า อภิปรัชญา

พุทธศาสนาเป็นศาสตร์ ๆ หนึ่งที่เกิดขึ้นมาท่ามกลางศาสตร์ทั้งหลายในโลก เนื้อหาการศึกษาพุทธศาสนามุ่งศึกษาเรื่องภายในตัวของคน และศึกษาวิถีทางดำรงชีวิตของคน การศึกษาวิถีทางดำรงชีวิตมีจุดมุ่งหมายเพื่อความอยู่สุข การศึกษาดังกล่าวพระพุทธเจ้าสอนโดยวิถีทางที่เรียกว่า พระสูตร และวิถีทางที่เรียกว่า พระวินัย ส่วนการศึกษาเรื่องภายในตัวของคนมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้รู้ว่าคนประกอบด้วยอะไรบ้าง กำเนิดมาอย่างไร และดำเนินไปอย่างไร การศึกษาประการหลังนี้พระพุทธเจ้าสอนโดยวิถีทางที่เรียกว่า พระอภิธรรมสาระในพระอภิธรรมได้กล่าวถึงเรื่องภายในตัวคน กล่าวคือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ดังนั้นพระอภิธรรมจึงเป็นศาสตร์แรกที่ศึกษาเรื่องภายในตัวของคนอย่างครบถ้วน

พระอภิธรรมมีทั้งหมด 7 คัมภีร์ คือ 1. ธรรมสังคินี 2. วิภังค์ 3. ชาติกถา 4. บุคคลบัญญัติ 5. กถาวัตถุ 6. ยมก 7. ปฏฐาน เนื่องจากเนื้อหาพระอภิธรรมทั้ง 7 คัมภีร์ ละเอียดลึกซึ้งและกว้างขวาง ผู้มีปัญญาน้อยและมีปัญญาปานกลางยากที่จะศึกษาให้เข้าใจได้ พระอนุรุทธาจารย์ พระเถระชาวลังกาจึงได้รวบรวมเนื้อความในพระอภิธรรมนั้นโดยย่อจนาคัมภีร์ขึ้นให้ชื่อว่า อภิธัมมัตถลึงคหะลักษณะการแต่งคัมภีร์นี้แต่งเป็นคำฉันท์ หรือบทร้อยกรอง ซึ่งเวลาสวดต้องสวดเป็นทำนองขับ ที่เรียกว่าสรภัญญะ ดังที่เราได้ฟังในสวดศพเป็นประจำนั่นเอง

สาระในคัมภีร์พระอภิธรรมทั้ง 7 เป็นเนื้อหาที่เป็นอารมณ์ของสัพพัญญุตญาณพื้นวิสัยของผู้มีปัญญาอย่างเราๆ จะคิดค้นได้ สัจธรรมอันเป็นอารมณ์ของสัพพัญญุตญาณนั้นมี 5 ประการ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน และบัญญัติ สภาพธรรมทั้ง 5 ประการนี้ ท่านเรียกว่า ญะยธรรม ซึ่งแปลว่า สิ่งที่เราควรรู้ ญะยธรรม แบ่งออกได้อีก 2 ประเภท คือ

1. สัจภาวะ
2. สมมติภาวะ

ญะยธรรมที่เป็นส่วนสัจภาวะ หมายถึง ความจริงที่มีสภาวะรับรองซึ่งได้แก่ สภาวะอันเป็นความคิด (จิต) สภาวะที่มีหน้าที่ปรุงแต่งความคิด หรือปรุงแต่งจิต (เจตสิก) สภาวะที่เป็นส่วนวัตถุธาตุ คือธาตุมีสภาพแข็ง ธาตุมีสภาพเหลวไหล ธาตุมีสภาพเคลื่อนไหว และธาตุมีสภาพร้อน (รูป) และสภาวะเป็นที่สิ้นทุกข์ในวัฏฏสงสาร (นิพพาน) ดังนั้นสัจภาวะจึงมี 4 ประการ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ซึ่งในอภิธัมมัตถลึงคหะ ท่านเรียกว่า ปรหมัตถธรรม

ญะยธรรมที่เป็นส่วนสมมติภาวะหมายถึง สิ่งที่มีมนุษย์สมมติกันขึ้นโดยไม่มีสภาวะรับรอง ซึ่งได้แก่บัญญัติต่างๆ นั่นเอง แม้คำว่าจิต เจตสิก รูป และนิพพาน ซึ่งเป็นชื่อสัจภาวะก็เป็นบัญญัติ เมื่อเป็นบัญญัติก็เป็นสมมติภาวะ ความจริงที่เป็นสัจภาวะก็คือ สภาวะของจิต สภาวะของเจตสิก สภาวะของของรูป และสภาวะของนิพพาน

ในคัมภีร์อภิธรรมทั้ง 7 คัมภีร์นั้น มีทั้งคัมภีร์ที่เป็นสัจภาวะและคัมภีร์ที่เป็นสมมติภาวะ คัมภีร์ที่เป็นสัจภาวะมี 6 คัมภีร์ คือ ธรรมสังคินี วิภังค์ ชาติกถา กถาวัตถุ ยมก และปฏฐาน ส่วนคัมภีร์ที่ทรงแสดงเป็นสมมติภาวะ คือ บุคคลบัญญัติ รวมความแล้วคัมภีร์ทั้ง 7 นี้ ได้รวมเอาญะยธรรม 5 ไว้ทั้งหมด

ความจริงคำสอนประเภทพระอภิธรรมนี้มีได้มีประวัติว่า พระพุทธองค์ทรงใช้สอนหมู่มนุษย์เพื่อให้ได้บรรลุนิพพาน ตรงกันข้ามกับที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนมวลมนุษย์ให้ถึงนิพพานในรูปของพระสูตรและพระวินัยทั้งสิ้น โดยนัยนี้เราอาจสรุปได้ว่า การสอนสังขารมในรูปของพระอภิธรรมไม่จำเป็นสำหรับมนุษย์ บางท่านอาจจะคิดค้านว่า ถึงแม้พระพุทธองค์จะสอนมวลมนุษย์ให้บรรลุนิพพานในรูปของพระสูตรก็ตาม แต่สังขารมคือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ก็มีอยู่ในสูตรนั้นแล้ว เพราะฉะนั้นจึงสรุปได้ว่าแม้จะสอนมวลมนุษย์ในรูปพระสูตรก็เท่ากับสอนในรูปพระอภิธรรมนั่นเอง คำค้านนั้นก็ว่าการแสดงสังขารมในรูปพระสูตรให้ผลแก่มนุษย์เพียงพอที่จะบรรลุพระนิพพานได้แล้ว ฉะนั้น การแสดงสังขารมในรูปของพระอภิธรรมจึงไม่ใช่เรื่องจำเป็นสำหรับมนุษย์นัก

การที่พระพุทธองค์ไม่ทรงแสดงพระอภิธรรมแก่มนุษย์ก็เพราะทรงเห็นว่าพระอภิธรรมมีเนื้อหาที่ละเอียดเป็นสังขารมล้วนๆ ไม่เหมาะแก่อัธยาศัยของมนุษย์ เพราะมนุษย์ฟังแล้วจะตามไม่ทัน เมื่อฟังตามไม่ทันก็ไม่เข้าใจ เมื่อฟังไม่เข้าใจก็ย่อมยากที่จะเกิดความเห็นแจ้ง หรืออีกอย่างหนึ่งการที่พระพุทธองค์ไม่ทรงแสดงพระอภิธรรมแก่มนุษย์นั้นน่าจะเป็นสาเหตุมาจากว่า อัธยาศัยของมนุษย์ส่วนมากเป็นอัธยาศัยหยาบ การจะให้คนที่มีอัธยาศัยหยาบหมดกิเลสได้จะต้องใช้วิธีปฏิบัติตนนิสัยกายกับวาจาของของตน ซึ่งเรียกว่าศีล ต้องทำจิตให้สงบ ซึ่งเรียกว่า สมาธิ ต้องใช้ปัญญาพิจารณาไตรลักษณ์ เมื่อได้ปฏิบัติครบทั้งสามกระบวนการ ก็เลสจึงจะสูญสิ้นไป ก็การที่จะสอนให้มนุษย์รู้จักรักษาศีล มีสมาธิ และมีปัญญานั้นสอนโดยรูปของพระสูตรเหมาะแก่อัธยาศัยของมนุษย์มากกว่าพระอภิธรรม เพราะพระอภิธรรมส่วนใหญ่จะกล่าวถึงศีล สมาธิ และปัญญา ในรูปของการวิจัย หรือในรูปของการเจาะหาองค์ธรรมของสังขารม ซึ่งอาจจะเกินปัญญาของมนุษย์บางคนก็ได้

เมื่อพระพุทธองค์ไม่ทรงแสดงพระอภิธรรมแก่มวลมนุษย์แล้ว พระอภิธรรมปรากฏในโลกได้อย่างไร เพื่อตอบปัญหานี้จึงขอเล่าประวัติความเป็นมาของพระอภิธรรมตามที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาอัฐฐสาลินีโดยย่อดังต่อไปนี้

เมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ทรมานพวกนอกศาสนาแล้วได้เสด็จขึ้นไปบนดาวดึงส์เทวโลก ด้วยมีพระพุทธรูปประสงฆ์ที่จะทรงแสดงธรรมโปรดพระพุทธรูปมารดาของพระองค์ ซึ่งได้สิ้นพระชนม์ไปเกิดบนสวรรค์ชั้นดุสิต หลังจากพระพุทธองค์ทรงประทับที่

พระแท่นบัณฑุกัมพลศิลาเรียบร้อยแล้ว พระมารดาของพระองค์ได้เสด็จลงมาจากสวรรค์ชั้นดุสิตเพื่อสดับธรรมของพระพุทธองค์

เมื่อเทวดาทันหลายพร้อมเพรียงกันแล้วพระพุทธองค์จึงทรงแสดงพระอภิธรรม 7 คัมภีร์ โปรดพระพุทธมารดาเป็นเวลา 3 เดือนเต็ม เวลา 3 เดือนของมนุษย์เท่ากับเวลาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ประมาณ 5 นาที สรุปความแล้วก็เท่ากับว่าทรงแสดงพระอภิธรรมโปรดพระพุทธมารดาเพียง 5 นาที แต่เป็นเวลา 3 เดือนในมนุษย์

ในระยะเวลา 3 เดือนที่พระองค์ทรงแสดงธรรมอยู่นั้นมิได้ทรงพักการแสดงธรรม การที่ไม่ทรงพักเลยนั้นน่าจะมีปัญหาเพราะร่างกายของมนุษย์ต้องการอาหาร สำหรับเทวดาไม่มีปัญหาเพราะเป็นเวลาเพียง 5 นาทีของเขาเท่านั้น ปัญหาจึงมีเฉพาะพระพุทธเจ้าว่าพระองค์ทำอะไรจึงดำรงอัตภาพอยู่ได้ ในอรรถกถาอัฐรสาลินีเล่าว่า เมื่อถึงเวลาอาหารพระพุทธองค์เสด็จไปยังโลกมนุษย์อีกโลกหนึ่งมีนามว่า อุตตรกुरुทวีป แล้วทรงบิณฑบาตอาหาร ณ โลกนั้น เมื่อได้อาหารแล้วก็เสด็จมาเสวยที่สระอโนดาต ซึ่งอยู่บนภูเขาหิมालัย พระสารีบุตรได้ไปปรนนิบัติในขณะที่เสวยและขณะที่พระองค์ไม่อยู่บนดาวดึงส์นั้น พระองค์ได้เนรมิตพระพุทธเจ้าอีกองค์หนึ่งมาทำหน้าที่แสดงพระอภิธรรมแทนพระองค์ เมื่อพระองค์เสวยเสร็จแล้วก็ทรงแสดงอภิธรรมที่แสดงมาแล้วนั้นแก่พระสารีบุตร หลังจากนั้นก็เสด็จกลับไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เทวโลก แสดงพระอภิธรรมต่อไป ทรงปฏิบัติอย่างนี้จนครบ 3 เดือน จึงแสดงพระอภิธรรมจบทั้ง 7 คัมภีร์ สรุปแล้วในพรรษานั้นพระองค์จำพรรษาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เมื่อออกพรรษาแล้วก็เสด็จลงจากเทวโลก ณ เมืองสังกัสสนคร สำหรับพระสารีบุตร เมื่อท่านได้ฟังพระอภิธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้ว ก็ได้นำพระอภิธรรมนั้นมาสอนลูกศิษย์ของท่าน 500 รูป ท่านเหล่านั้นก็เล่าเรียนจำพระอภิธรรมมาสั่งสอนสืบ ๆ กันมา นี่คือประวัติความเป็นมาของพระอภิธรรมโดยสังเขป

เนื่องมาจากว่าประวัติความเป็นมาของพระอภิธรรมเป็นเรื่องมหัศจรรย์ จึงทำให้บุคคลผู้มาสัมผัสเกิดความเคลงใจว่าพระอภิธรรมเป็นพุทธพจน์หรือไม่ ความจริงความสงสัยเรื่องพระอภิธรรมได้เกิดมาประมาณพุทธศตวรรษที่ 6-7 แล้ว การที่รู้ว่ามิใช่ผู้สงสัยเรื่องพระอภิธรรมในพุทธศตวรรษที่ 6 หรือ 7 ก็เพราะมีหลักฐานบ่งชัดอยู่ในอรรถกถาพระอภิธรรมชื่อคัมภีร์อัฐรสาลินี คือ ในคัมภีร์เล่มนี้ได้แก้ความสงสัยเรื่องพระอภิธรรมไว้ การที่มีการแก้

ความสงสัยเรื่องพระอภิธรรมไว้ก็แสดงว่าต้องมีคนสงสัยเรื่องพระอภิธรรมแน่นอน ที่นี้เราลองมาสืบดูว่าคัมภีร์อัฐทสาธิตี่เกิดขึ้นเมื่อไร เพราะเมื่อเรารู้อายุของการเกิดของคัมภีร์อัฐทสาธิตี่แล้ว เราก็รู้ว่าความสงสัยเรื่องพระอภิธรรมเกิดขึ้นเมื่อไร ตามประวัติกล่าวว่าคัมภีร์อัฐทสาธิตี่พระพุทโฆษณาจารย์ได้แปลมาจากคัมภีร์มหาปัจจจารีซึ่งเป็นภาษาสิงหล ปัญหาที่ต้องตอบก็คือ คัมภีร์มหาปัจจจารีเกิดขึ้นเมื่อไร เราอาจจะหาคำตอบได้กว้างๆ ว่าคัมภีร์มหาปัจจจารีเกิดขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 6 หรือ 7 เหตุผลที่จะนำมาอ้างคือ ในพุทธศตวรรษที่ 5 เป็นเวลาที่จารึกพระไตรปิฎกลงในใบลาน จึงแสดงว่าการจารึกคัมภีร์อรรถกถาจะไม่เกิดในพุทธศตวรรษที่ 5 ต้องเกิดหลังจากพุทธศตวรรษที่ 5 เป็นต้นไป เมื่ออรรถกถาต้องเกิดหลังจากพุทธศตวรรษที่ 5 เช่นนี้ เราจึงสรุปได้ว่าความสงสัยเรื่องพระอภิธรรมน่าจะเกิดในพุทธศตวรรษที่ 6 หรือ 7 ตามที่กล่าวมาแล้ว

ความเคลงใจในเรื่องพระอภิธรรมได้เกิดขึ้นแก่ปุถุชนทั่วไปในหลายแห่งหลายมุม ซึ่งเราพอสรุปสาเหตุแห่งความเคลงใจที่ปรากฏในอรรถกถาได้ดังต่อไปนี้ คือ

1. พระอภิธรรมไม่มีคำขึ้นต้นซึ่งระบุสถานที่ตรัสพระอภิธรรมไว้เหมือนคำขึ้นต้นของพระสูตรและพระวินัย
2. พระอภิธรรมแต่เดิมมีเพียง 6 คัมภีร์ ต่อมาพระโมคคัลลสีได้เพิ่มคัมภีร์กถาวัตถุขึ้นมาอีกคัมภีร์หนึ่ง คัมภีร์นี้เพิ่มเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วได้ 218 ปี
3. คำว่าอภิธรรมปิฎกไม่ปรากฏในยุคที่พระพุทธเจ้ามีพระชนม์ชีพอยู่ แต่ปรากฏหลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ซึ่งแต่เดิมใช้คำว่าธรรมกัปปวินัย

ความเคลงใจที่ปรากฏในอรรถกถามีปรากฏเท่านี้ ในปัจจุบันมีความเคลงใจเกิดขึ้นอีกข้อหนึ่งซึ่งเป็นสาเหตุให้เกิดความไม่มั่นใจว่าพระอภิธรรมเป็นพุทธพจน์หรือไม่ ความเคลงใจของคนปัจจุบันก็คือ การไม่เชื่อว่ามีสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เมื่อไม่เชื่อว่ามีสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เสียแล้วก็พาลไม่เชื่อเรื่องพระอภิธรรมด้วยเพราะตามประวัติว่าแสดงที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ จึงรวมเป็นความเคลงใจในความเป็นมาของพระอภิธรรม 4 ประการ รวมทั้งข้างต้นด้วย ความเคลงใจเหล่านี้จะขอแก้ตามที่ปรากฏในอรรถกถาเพื่อให้หมดความเคลงใจต่อไป

ความเคลงใจในประเด็นที่ 1 ก่อนอื่นขอชี้แจงคำขึ้นต้นของพระสูตรก่อนคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า พระสูตรนั้น ส่วนมากตอนต้นของพระสูตรจะมีคำขึ้นต้นว่า ข้าพเจ้า

อภิธรรมไมใช่พุทธพจน์ในอรรถกถาอัฐุสาลินีท่านแก้ความเคลงใจประเด็นนี้ว่า คำขึ้นต้นไม่ใช่เป็นหลักประกันแสดงความเป็นพุทธพจน์เสมอไป เพราะในพระสูตรต้นตปิฎกนั้นเองก็มีคำสอนบางเรื่องที่ไม่ใช่คำขึ้นต้น เช่น ชาดก สุตตนิบาตและธรรมบทเป็นต้น ถ้าถือว่าเมื่อเป็นพุทธพจน์แล้วต้องมีคำขึ้นต้น ชาดก สุตตนิบาต และธรรมบทที่ไม่เป็นพุทธพจน์เช่นกัน เพราะคำสอนดังกล่าวมานั้นไม่มีคำขึ้นต้นเหมือนกัน แต่โดยความจริงแล้วคำสอนประเภทชาดก สุตตนิบาต และธรรมบท เป็นต้น เป็นพุทธพจน์แน่นอน เพราะฉะนั้นคำขึ้นต้นจึงไม่ใช่หลักประกันแสดงความเป็นพุทธพจน์แต่อย่างไร

ความเคลงใจประเด็นที่ 2 เป็นความจริงที่ว่าคัมภีร์กถาวัตถุได้เพิ่มมาในสมัยเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วได้ 218 ปี¹ ผู้แสดงคัมภีร์กถาวัตถุก็คือ พระโมคคัลลี พระเถระรูปนี้เป็นที่เคารพนับถือของพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งท่านทั้งสองนี้ได้ร่วมกันทำสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 3 อรรถกถาอัฐุสาลินี ท่านแก้ความสงสัยประเด็นนี้ว่า การที่พระโมคคัลลีท่านแสดงกถาวัตถุได้ก็เพราะพระพุทธเจ้าทรงประทานนัยแห่งคัมภีร์นี้ไว้ในขณะที่ยังมีพระชนม์อยู่ โดยทรงมีอนาคตตั้งสัญญาว่าต่อไปในอนาคตจะมีพระเถระผู้เรืองปัญญา มาแสดงความตามนัยแห่งกถาวัตถุที่ทรงประทานไว้ให้สมบูรณ์เหมือนกับที่ทรงประทานนัยแห่งพระสูตร ให้พระสาวกอื่นๆ ขยายให้สมบูรณ์ เช่น มธฺปิณฑกิสุต² ที่พระพุทธองค์ประทานนัยไว้แล้ว ให้พระมหากัจจายนะเป็นผู้ขยายให้สมบูรณ์ เป็นต้น นัยที่ทรงประทานเพื่อคัมภีร์กถาวัตถุนั้น คือคัมภีร์บุคคลบัญญัติ ฉะนั้น จึงถือได้ว่าคัมภีร์กถาวัตถุเป็นคัมภีร์ที่เป็นวิสัยของสัมพญญุตญาณเหมือนกันโดยไม่ต้องเคลงใจ

---

¹ คัมภีร์อรรถกถาอัฐุสาลินี ฉบับบาลี หน้า 6.

² กรรมกรศาสนา, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 12, พระนคร. โรงพิมพ์กรมศาสนา 2521, หน้า 181.

ความแคลงใจประเด็นที่ 3 เป็นความจริงที่ว่าคำว่าอภิธรรมปิฎกยังไม่มีใช้ในสมัยที่พระพุทธเจ้ามีพระชนม์อยู่ อย่างไรก็ตามคำว่าอภิธรรมปิฎกเลย แม้แต่คำว่าสูตรต้นตอปิฎกก็ยังไม่เกิดเหมือนกัน เพราะในสมัยที่พระพุทธเจ้ามีพระชนม์อยู่นั้นพระองค์ใช้คำว่าธรรมวินัย และคำว่าธรรมในที่นี้หมายถึงคำสอนทุกชนิดเว้นพระวินัย และคำว่าธรรมนี้ก็กินความถึงพระอภิธรรมด้วย หลักฐานที่จะนำมาสนับสนุนก็คือในมหาโคสิงคสูตรมีคำว่าอภิธรรมปรากฏอยู่ ขอยกตัวอย่างเฉพาะที่ปรากฏคำว่าอภิธรรม มาอ้างอิง คือในพระสูตรนั้น ท่านเล่าว่า พระสารีบุตรท่านถามพระโมคคัลลานะว่า ปาสังควันนี้จะงดงามด้วยภิกษุเช่นไร พระโมคคัลลานะตอบว่า ภิกษุ 2 รูป สนทนาอภิธรรมแก่กันและกัน ปาสังควันนี้จะงดงามด้วยมีภิกษุอย่างนี้³ จึงสรุปได้ว่าคำอภิธรรมมีปรากฏในสมัยพุทธกาลแล้ว แต่รวมอยู่ในคำว่าธรรมซึ่งหมายถึงพระสูตร ความจริงก็เป็นอย่างนั้น เพราะพระอภิธรรมนั้นท่านจัดไว้ในขุททกนิกาย ซึ่งเป็นนิกายหนึ่งในคัมภีร์พระสูตรต้นตอปิฎก จึงหวังว่าความแคลงใจในประเด็นนี้คงจะหมดไป

ความแคลงใจในประเด็นที่ 4 คือ เรื่องเมืองสวรรค์ เพราะคนปัจจุบันไม่เชื่อว่ามียสวรรค์ ไม่เชื่อภาวะทิพย์ ดังนั้น จึงไม่เชื่อพระอภิธรรมไปด้วย ขอชี้แจงเรื่องนี้อย่างนี้ การที่คนเราไม่เชื่อเรื่องสวรรค์นั้นมิเหตุอยู่อย่างเดียวคือไม่เคยเห็น เมื่อไม่เคยเห็นจึงไม่เชื่อ เราควรหาความจริงกันว่า สิ่งที่เราไม่เคยเห็นเหล่านั้นจะไม่มีเสมอไปหรือคือ หมายความว่า โลกนี้จะมีเฉพาะสิ่งที่เราเคยเห็นเท่านั้น เป็นอย่างนั้นหรือไม่ เราจะพบความจริงว่า บางสิ่งบางอย่างตั้งแต่เกิดจนตายเราไม่เคยเห็นเลยก็มีอยู่ เช่น ชาวเอสกิโม เป็นต้น เราส่วนใหญ่ไม่เคยเห็นมาเลย ถ้าถามว่าชาวเอสกิโมมีหรือไม่ ก็ต้องตอบว่ามี ถ้าถามว่าเคยเห็นหรือจึงตอบว่ามี ก็คงได้คำตอบว่ามีคนเคยเห็นแล้วบอกกันต่อ ๆ มา ถ้าตอบอย่างนั้นสวรรค์ก็ต้องตอบว่ามีเหมือนกัน เพราะเคยมีคนเห็นแล้วบอกกันต่อ ๆ มา ถ้าถามว่าใครเห็นตอบว่าพระพุทธเจ้าและพระภิกษุที่ได้ตาทิพย์ ท่านเคยเห็นแล้วก็บอกกันต่อ ๆ มา คำท้วงติงก็จะมียอีกว่า คนที่เคยเห็นชาวเอสกิโมยังมีอยู่ในปัจจุบันพอจะเชื่อได้ แต่ผู้เห็นสวรรค์ตามที่กล่าวมานั้นในปัจจุบันไม่มีเลย เพราะฉะนั้น คำบอกเล่าจึงมีค่าน้อย คำท้วงติงนี้ขอแก้ตามที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาอัฐสาลินี คือ ในคัมภีร์

---

³กรมการศาสนา, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 12, พระนคร. โรงพิมพ์กรมการศาสนา, 2521, หน้า 331.

นั่นท่านระบุว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จขึ้นไปโปรดพระพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้นมีหลักฐานปรากฏทั้งประเพณีและโบราณสถาน สำหรับประเพณีที่เกิดจากการเสด็จไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ก็คือ การตักบาตรเทโวซึ่งทำในวันออกพรรษา ประเพณีนี้ชาวพุทธรู้จักกันทุกประเทศ ถ้าสมมุติว่าเป็นประเพณีที่ชาวพุทธบางคนสร้างขึ้น การจะเป็นที่ยอมรับของชาวพุทธในประเทศอื่น ๆ น่าจะยาก แต่การที่ชาวพุทธทั่วไปยอมรับประเพณีการตักบาตรเทโว จึงน่าจะเนื่องมาจากการเสด็จมาจากชั้นดาวดึงส์จริง

ส่วนโบราณสถานที่เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากการเสด็จไปโปรดพระพุทธมารดาของพระพุทธองค์ก็คือ อนุสาวรีย์ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ระลึกตรงสถานที่พระองค์ทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์ เพราะพระองค์ทรงทำยมกปาฏิหาริย์แล้วก็เสด็จไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ โบราณสถานแห่งนี้ในปัจจุบันยังมีอยู่ เป็นซากกองดินมเหสีมาอยู่ในรัฐอุตรประเทศ ประเทศอินเดีย ยังมีอนุสาวรีย์เกี่ยวกับเรื่องนี้อีกแห่งหนึ่ง คือ สถานที่ที่พระพุทธเจ้าเสด็จลงมาจากรู้จักชั้นดาวดึงส์ ณ เมืองสังกัสสนคร ปัจจุบันนี้สถานที่นี้ก็อยู่รัฐอุตรประเทศ ประเทศอินเดียเช่นกัน

แม้ว่าพระพุทธเจ้าและผู้ที่ได้ตักบาตรในปัจจุบันนี้อาจจะไม่มี อันเป็นเหตุให้ความเชื่อเรื่องสวรรค์ลดน้อยลง แต่ถึงกระนั้นการที่มีประเพณีและโบราณสถาน เช่นที่กล่าวมาแล้ว ปรากฏอยู่ในปัจจุบันก็อาจจะเป็นหลักฐานได้ว่าพระพุทธเจ้าเสด็จไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์จริง เมื่อพระองค์เสด็จไปจริงเรื่องสวรรค์จึงไม่ใช่เรื่องเหลวไหล อาจจะมีจริง ๆ ก็ได้ ดังนั้น ถ้าสวรรค์มีจริงก็มีไม่ใช่เรื่องแปลกอันใดที่พระองค์จะเสด็จไปแสดงธรรม โปรดพระพุทธมารดาของพระองค์ ยังมีอีกเรื่องหนึ่งซึ่งพอจะนำมาอ้างในเรื่องนี้ได้ คือ ตามประวัติกล่าวว่าพระพุทธองค์เสด็จไปโปรดพระพุทธมารดาของพระองค์ในพรรษาที่ 7 นับจากพระองค์ตรัสรู้และในพรรษาที่ 7 นั้นเอง ไม่ปรากฏว่าพระองค์ไปจำพรรษาที่ไหนในเมืองมนุษย์ เพราะพรรษาอื่น ๆ นั้น นักปราชญ์ทางพุทธศาสนาได้รวบรวมไว้ได้หมด สำหรับพรรษาที่ 7 ถูกระบุว่าเสด็จไปจำพรรษานบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ อันนี้แสดงว่าในพรรษาที่ 7 นั้นเอง พระองค์ได้หายไปจากเมืองมนุษย์ แล้วพระองค์เสด็จไปไหนขอให้ช่วยกันพิจารณา

หากจะมีใครท้วงอีกว่าพระอภิธรรมอาจจะเป็นผลงานของสาวกรูปใดรูปหนึ่งแสดงไว้ก็ได้ ขอแก้คำท้วงนั้นตามที่ปรากฏในอรรถกถาอัฐสาลินี คือ ในคัมภีร์นั้นกล่าวว่าการที่มีผู้กล่าวว่าผู้ใดผู้หนึ่งแสดงพระอภิธรรมไว้นั้นเหมือนกับคนที่คนธรรมดาขโมยช้างแก้วม้าแก้วของพระเจ้าจักรพรรดิมาเทียมเกวียน หรือเหมือนคนธรรมดาขโมยจักรรัตนะของพระเจ้าจักรพรรดิ

มาใส่เกวียนขนฟาง หรือเหมือนคนธรรมดาขโมยแก้วมณีของพระเจ้าจักรพรรดิที่มีรัศมีแผ่กว้าง
หนึ่งโยชน์ใส่กระเช้าเดินเล่น

อุปมาที่กล่าวมานี้ท่านระบุว่าไม่อยู่ในฐานะที่จะเป็นไปได้เลย เพราะอะไร เพราะว่า
ว่าสมบัติเหล่านั้นเป็นของคู่บารมีของพระเจ้าจักรพรรดิเท่านั้น คนธรรมดาไม่มีโอกาสสัมผัส
แน่ ๆ พระอภิธรรมก็เหมือนกันเป็นวิสัยของพระพุทธเจ้าเท่านั้น สาวกอื่นไม่มีใครสามารถรู้ได้
เพราะฉะนั้นการที่กล่าวว่าพระสาวกบัญญัติพระอภิธรรมจึงเท่ากับพูดว่ายากมีสมบัติของ
พระเจ้าจักรพรรดิไว้ครอบครอง

หลักฐานตามที่กล่าวมานี้คงจะเพียงพอแล้วในการที่จะทำลายความเคลงใจเรื่องความ
เป็นมาของพระอภิธรรม แต่หากว่ายังไม่หายเคลงใจก็ขอให้ทำใจว่าการศึกษาความจริงไม่
จำเป็นต้องทราบผู้พูดหรือผู้คิดว่าเป็นใคร แต่ถ้าหากว่าความจริงนั้นผู้พูดเป็นเด็กเราก็ควรเชื่อ
และศึกษา เช่น สมมติว่าเด็กมีอายุ 10 ขวบ พูดว่าดีมเหล่าไม่ดี เราจำเป็นหรือไม่ที่จะต้องสืบ
ดูว่า คำพูดของเด็กนั้น เด็กฟังใครมาหรือใครสอน เพราะคำพูดมีค่าอยู่ในตัวของมันอยู่แล้ว
เป็นสัจธรรมแล้วไม่จำเป็นจะต้องไปอ้างถึงผู้วิเศษให้เป็นเจ้าของคำพูดอีก พระอภิธรรมก็
เหมือนกัน เป็นสัจธรรม เมื่อเป็นสัจธรรมแล้วก็ไม่จำเป็นที่จะต้องใครพูดย่อมมีค่าควรแก่การ
ศึกษาหาความรู้ทั้งสิ้น เมื่อได้ทำใจกันอย่างนี้แล้วก็หันมาศึกษาพระอภิธรรมกันต่อไป

1.2 ขอบเขตของพระอภิธรรมัตถสังกหะ

พระอภิธรรมเป็นคัมภีร์ที่พูดถึงความจริงของชีวิต ซึ่งเป็นปัญหาที่มนุษย์ขบคิดกัน
ตลอดมาแม้จะกระทั่งปัจจุบัน สาระในคัมภีร์นี้ได้พูดถึงสภาวะธรรมของมนุษย์ 4 ประการ คือ

1. สภาวะของจิต (จิต)
2. สภาวะเจตสิก (เจตสิก)
3. กายวิภาค (รูป)
4. สภาวะของนิพพาน (นิพพาน)

สภาวะธรรม 4 ประการนั้นมีขอบเขตการศึกษาแต่ละเรื่องดังต่อไปนี้

1. สภาวะของจิต

จิต คือ ความคิด ความคิดของมนุษย์เกิดขึ้นเพราะประสาทกับอารมณ์ภายนอกสัมผัสกัน เมื่อประสาทสัมผัสกับอารมณ์ภายนอกจิตจะมีความรู้สึกต่ออารมณ์นั้นอย่างไร ก็ขึ้นอยู่กับอิทธิพลที่ครอบงำจิต คือ ถ้าจิตอยู่ใต้อิทธิพลความใคร่ จิตก็มีความใคร่ต่ออารมณ์ภายนอก ถ้าจิตอยู่เหนืออิทธิพลความใคร่ จิตก็มีความรู้สึกอารมณ์ภายนอกปราศจากความใคร่ ดังนั้น ท่านจึงจำแนกจิตออกเป็น 4 ประเภทใหญ่ ตามอิทธิพลที่ครอบงำจิต คือ

1. จิตที่อยู่ในวังวนของกาม (กามาวจรจิต)
2. จิตได้ฌาน (รูปาวจรจิต)
3. จิตได้อรุปรุฌาน (อรุปรุจรจิต)
4. จิตพ้นจากอารมณ์โลกีย์ (โลกุตตรจิต)

จิตที่อยู่ในวังวนของกาม

จิตที่อยู่ในวังวนของกาม คือ จิตที่ชอบเสพกามคุณ จิตประเภทนี้ได้แก่จิตของปุถุชนทั่วไป ตามปกติจิตของปุถุชนทั่วไป ย่อมมีทั้งดีและชั่ว เพราะฉะนั้นท่านจึงแบ่งจิตที่อยู่ในวังวนของกามออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. จิตคิดทางชั่ว (อกุศลจิต)
2. จิตไม่มีเหตุประกอบ (อเหตุกจิต)
3. จิตคิดทางดีระดับโลกีย์ (มหากุศลจิต)

จิตคิดทางชั่ว คือ จิตที่ตกอยู่ในอำนาจของความโลภ ความโกรธ และความหลงมกายนั้นจิตชั่วจึงแบ่งออกไปได้อีก 3 ประเภท คือ

1. จิตโลภ (โลภจิต)
2. จิตโกรธ (โทสจิต)
3. จิตหลงไม่รู้ความจริง (โมหจิต)

จิตไม่มีเหตุประกอบ หมายถึง จิตหรือความคิดที่ไม่ตกอยู่ภายใต้ของเหตุ 6 ประการ เหตุ 6 ประการ คือ ความไม่โลภ ความไม่โกรธ ความไม่หลง ความโลภ ความโกรธ และความ

หลง แต่จิตประเภทนี้เกิดขึ้นเพราะผลกรรมในอดีต ฉะนั้นจิตประเภทนี้จึงแบ่งออกไปได้อีก 3 ประเภท คือ

1. ผลของอกุศลจิต (อเหตุกอกุศลวิบากจิต)
2. ผลของกุศลจิต (อเหตุกกุศลวิบากจิต)
3. กิริยาจิต (กิริยาจิต)

จิตคิดทางระดับโลกีย์ หมายถึง จิตที่ประกอบด้วยเหตุ 3 ประการ คือ ความไม่โลภ ไม่โกรธ และไม่หลง จิตประเภทนี้แบ่งออกได้ 3 ประเภท คือ

1. กุศลจิต (กุศลจิต)
2. ผลของกุศลจิต (มหากุศลจิต)
3. กิริยาจิต (มหากิริยาจิต)

จิตได้ฌาน

จิตได้ฌาน หมายถึง จิตของผู้ที่เบื่อหน่าย กามคุณ แล้วเพ่งอารมณ์ฌานอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น อารมณ์กสิณ เป็นต้น จนจิตนิ่งเป็นหนึ่งเรียกว่าฌานจิต ความคิดหรืออารมณ์ของผู้ได้ฌาน ไม่เหมือนกับจิตหรือความคิดของปุถุชนที่วิ่งวนอยู่ในกาม ดังนั้น จิตของผู้ได้ฌาน จึงต้องจัดไว้อีกประเภทหนึ่ง ตามปกติฌานมีอยู่ 5 ระดับ ฉะนั้น จิตของผู้ได้ฌานจึงมี 5 ระดับเหมือนกัน ฌานจิตทั้ง 5 ระดับนั้นแบ่งออกได้ 3 ประเภท คือ

1. ฌานจิตที่เป็นกุศล (รูปาวจรกุศลจิต)
2. ฌานจิตที่เป็นวิบาก (รูปาวจรวิบากจิต)
3. ฌานจิตที่เป็นกิริยา (รูปาวจรกิริยาจิต)

จิตได้อรูปรุฌาน

จิตได้อรูปรุฌาน หมายถึง จิตของผู้ที่ค้ำใจว่าอารมณ์ฌานเป็นของหยาบ จึงพยายามเพิกถอนอารมณ์ฌานระดับรูป คือ นิमितกสิณเป็นต้นเสีย แล้วยึดอากาศ จิต ความไม่มีเป็นอารมณ์ ฉะนั้น ฌานจิตประเภทนี้จึงมี 4 ระดับ ฌานจิต 4 ระดับนี้แบ่งเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ 3 ประเภท คือ

1. อรูปฌานจิตที่เป็นกุศล (อรูปาวจรกุศลจิต)
2. อรูปฌานจิตที่เป็นวิบาก (อรูปาวจรวิบากจิต)
3. อรูปฌานจิตที่เป็นกิริยา (อรูปาวจรกิริยาจิต)

จิตพ้นจากอารมณ์โลกีย์

จิตที่พ้นจากอารมณ์โลกีย์ คือ จิตของผู้ที่อยู่เหนือกิเลสทั้งหมด ได้แก่จิตของพระอริยบุคคล 8 ประเภท คือ

1. จิตของผู้ได้โสดาปัตติมรรค (โสดาปัตติมรรคจิต)
2. จิตของผู้ได้โสดาปัตติผล (โสดาปัตติผลจิต)
3. จิตของผู้ได้สกิทาคามีมรรค (สกิทาคามีมรรคจิต)
4. จิตของผู้ได้สกิทาคามีผล (สกิทาคามีผลจิต)
5. จิตของผู้ได้อนาคามิมรรค (อนาคามีมรรคจิต)
6. จิตของผู้ได้อนาคามิผล (อนาคามีผลจิต)
7. จิตของผู้ได้อรหัตตมรรค (อรหัตตมรรคจิต)
8. จิตของผู้ได้อรหัตตผล (อรหัตตผลจิต)

2. สภาวะเจตสิก

ตัวการที่ทำให้จิตดีหรือจิตชั่ว ท่านเรียกว่า เจตสิก คำว่าเจตสิก แปลว่า สิ่งที่เกิดกับจิต ความหมายก็คือ ตัวปรุงจิตให้มีอารมณ์ต่าง ๆ ตามปกติจิตมีสภาพเป็นกลาง ๆ คือ ไม่ได้และไม่ชั่ว ถ้าเวลาใดจิตคิดทางดี นั้นแสดงว่าเจตสิกฝ่ายดีเข้ามาปรุงจิตให้ดี ถ้าจิตชั่ว ก็แสดงว่าเจตสิกฝ่ายชั่วเข้าประกอบ เปรียบเหมือนน้ำที่ใสสี สีจะปรุงน้ำให้เป็นสีต่าง ๆ ตามตน เช่น เอสีเขี้ยวใส่น้ำ น้ำก็กลายเป็นสีเขี้ยว เอสีดำใส่น้ำ น้ำก็กลายเป็นสีดำ จิตเปรียบเหมือนน้ำ เจตสิกเปรียบเหมือนสีที่ใส่น้ำ

ตลอดเวลาแห่งการดำรงชีวิตของเรา เราจะสังเกตเห็นว่า ความคิดของเราหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา บางครั้งดี บางครั้งชั่ว บางครั้งรู้สึกเฉย ๆ ทั้งนี้เพราะจิตถูกปรุง

โดยเจตสิก และเจตสิกที่ปรุงจิตนี้ก็มีเป็นจำนวนมาก เพราะฉะนั้นจิตหรือความคิดของเราจึงมี อารมณ์หลายหลาก ตามจำนวนของเจตสิก เจตสิกหรือตัวมันแปรจิต แม้จะมีมากมายอย่างใด ก็ตาม แต่ก็สามารถรวมกลุ่มที่มีลักษณะอย่างเดียวกันได้เป็น 3 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มเจตสิกที่เป็นกลาง (อัญญาสมานาเจตสิก)
2. กลุ่มเจตสิกฝ่ายชั่ว (อกุศลราสี)
3. กลุ่มเจตสิกสวยงาม (โสภณราสี)

กลุ่มเจตสิกที่เป็นกลาง

กลุ่มเจตสิกที่เป็นกลาง หมายถึง เจตสิกที่สามารถเกิดร่วมกับจิตฝ่ายดี และจิตฝ่าย ชั่วได้ เจตสิกเป็นกลางแบ่งออกได้ 2 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มเจตสิกประกอบจิตทั่วไป (สัพพจิตตสาธารณเจตสิก)
2. กลุ่มเจตสิกประกอบจิตได้บางส่วน (ปกิณณกเจตสิก)

กลุ่มเจตสิกฝ่ายชั่ว

กลุ่มเจตสิกฝ่ายชั่ว หมายถึง เจตสิกที่ปรุงจิตให้คิดทางชั่ว เจตสิกกลุ่มนี้แบ่งออกได้ อีก 5 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มเจตสิก 4 ดวง มีเจตสิกปรุงจิตให้มกายเป็นหัวหน้า (โมตตกกเจตสิก)
2. กลุ่มเจตสิก 3 ดวง มีเจตสิกปรุงจิตให้โลภเป็นหัวหน้า (โสติกเจตสิก)
3. กลุ่มเจตสิก 4 ดวง มีเจตสิกปรุงจิตให้โกรธเป็นหัวหน้า (โทจตุกกเจตสิก)
4. กลุ่มเจตสิก 2 ดวง มีเจตสิกปรุงจิตให้ห่อถอยเป็นหัวหน้า (ถิทุกเจตสิก)
5. เจตสิกปรุงจิตให้มีความสงสัย (วิจิกิตตาเจตสิก)

กลุ่มเจตสิกสวยงาม

กลุ่มเจตสิกสวยงามเป็นเจตสิกที่ปรุงจิตให้สวยงามสะอาด เจตสิกกลุ่มนี้ยังแบ่งออก ได้ อีก 4 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มเจตสิกปรุงจิตให้ดี (โสภณเจตสิก)
2. กลุ่มเจตสิกปรุงจิตให้เว้นจากทุจริต (วีรตีเจตสิก)

3. กลุ่มจิตสิกปรุจจิตให้มีอารมณ์เมตตาและสงสาร (อัปมัณฑุญาเจตสิก)
4. กลุ่มเจตสิกปรุจจิตให้เกิดปัญหา (ปัญญเจตสิก)

3. กายวิภาค

รูปร่างของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ และส่วนต่าง ๆ ประกอบกันเป็นอวัยวะของร่างกายนั้นล้วนเกิดมาจากสาเหตุทั้งสิ้น การเรียนรู้องค์ประกอบของร่างกาย มีประโยชน์สำคัญอยู่ 2 ประการ คือ

1. เรียนเพื่อให้รู้ความจริงในร่างกาย
2. เรียนเพื่อประโยชน์ในทางรักษาโรค

การเรียนรู้ประการแรก หมายถึง การเรียนรู้เพื่อขจัดความสงสัย หรือตอบสนองความใคร่รู้ว่า ร่างกายของมนุษย์เป็นมาอย่างไร และดำรงอยู่ได้อย่างไร

การเรียนรู้ประการที่สอง หมายถึง การเรียนรู้เพื่อจุดประสงค์ทางแพทย์ การเรียนรู้เพื่อจุดประสงค์ข้อหลังนี้ต้องการรู้เพียงว่า ร่างกายดำเนินไปอย่างไร ถ้าการดำเนินไปนั้นผิด จังหวะร่างกายนั้นจะได้รับผลอย่างไร

การเรียนรู้องค์ประกอบของร่างกาย ในทรรศนะของพุทธศาสนา หรือโดยเฉพาะในคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ มีจุดหมายเพื่อความรู้อันแท้จริง การรู้ความจริงดังกล่าวก็เพื่อขจัดความหลงผิด ในการยึดถือองค์ประกอบของอวัยวะ เป็นตัวตน ดังนั้น การเรียนรู้ การจำแนกร่างกายในพุทธศาสนา จึงเป็นการเรียนรู้เพื่อจุดหมายแรก

พระอนุรุทธาจารย์ ผู้แต่งคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะได้จำแนกแนวการศึกษารูปร่างมนุษย์ออกเป็น 5 ส่วน

1. องค์ประกอบของรูปร่าง (รูปสมุทเทศนัย)
2. การจำแนกรูปร่าง (รูปวิภาคนัย)
3. สมุฏฐานของรูปร่าง (รูปสมุฏฐานนัย)
4. หมวดหมู่ของรูปร่าง (รูปกลาปนัย)
5. การเกิดดับของรูปร่าง (รูปปวัตติกกมณนัย)

องค์ประกอบของรูปกาย

องค์ประกอบของรูปกาย หมายถึง อวัยวะต่าง ๆ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นร่างกาย องค์ประกอบของรูปกายนี้ ท่านจัดไว้ 2 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มรูปกายที่มีสภาวะรับรอง (นิปผันนรูป)
2. กลุ่มรูปกายที่ไม่มีสภาวะรับรอง (อนิปผันนรูป)

การจำแนกรูปกาย

การจำแนกรูปกาย หมายถึง การแสดงฐานของอวัยวะที่ประกอบเป็นกายว่ามีฐานะเช่นใด และทำให้เกิดผลอย่างไร การจำแนกรูปกายนี้ ท่านจำแนกไว้ 2 ประการ คือ

1. กล่าวถึงสาเหตุของรูป
2. กล่าวถึงฐานะของรูป

สมุฏฐานของรูปกาย

สมุฏฐานของรูปกาย หมายถึง สาเหตุที่ทำให้รูปกายเกิดขึ้นทั้งรูปกายของสิ่งมีชีวิตและอวัยวะของสิ่งไม่มีชีวิต สมุฏฐานของรูปดังกล่าวนี้มี 4 ประการ คือ

1. รูปที่มีกรรมเป็นสมุฏฐาน
2. รูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน
3. รูปที่มีความเย็นความร้อนเป็นสมุฏฐาน
4. รูปที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน

หมวดหมู่ของรูปกาย

การเกิดขึ้นของอวัยวะเป็นหมวด ๆ และแต่ละหมวดหมู่มีการดำเนินไปอย่างเดียวกันครบพอดีเหตุ 3 ประการ คือ เกิดพร้อมกันดับพร้อมกัน และมีที่อาศัยแหล่งเดียวกัน เรียกว่าหมวดหมู่ของรูปกาย ท่านจัดหมวดหมู่รูปกายที่มีกำเนิดอย่างเดียวกันไว้ 4 หมวด คือ

1. หมวดหมู่รูปกายที่เกิดจากกรรม
2. หมวดหมู่รูปกายที่เกิดจากจิต
3. หมวดหมู่รูปกายที่เกิดจากความเย็นร้อน

